

ELECCIÓ ESCOLAR: UN BREU MARC DE REFERÈNCIA

Miquel Àngel Alegre

L'elecció escolar en el seu context

Efectivament, els significats i les implicacions d'allò que s'ha denominat el “quasi-mercat educatiu” es poden abordar de maneres molt diverses. Acostuma a fer-se referència a algunes dimensions clau, ingredients bàsics d'aquest concepte: l'existència d'una xarxa escolar diversificada i en competència; la implementació de sistemes de finançament centrats en la demanda (“els diners segueixen l'estudiant”); la presència del sector privat en la gestió, provisió i avaluació d'una part significativa de l'oferta educativa; la generalització de mecanismes d'autonomia dels centres (públics i privats) en el terreny de la definició del currículum, l'administració dels recursos (entre ells, el professorat), els pressupostos i els sistemes d'admissió d'alumnes, etc. Igual com succeeix en referència a altres camps orientats a la gestió i provisió de béns i serveis de naturalesa pública o semipública (com la sanitat o l'assistència social), val a dir que aquests principis fonamentadors de la introducció de les lògiques de mercat en la definició dels règims escolars prenen, efectivament, la forma de “quasi-mercats”, una forma essencialment híbrida que combina la tendència a la mercantilització amb processos organitzatius de control públic.

A la pràctica són diversos els camins a través dels quals una part ben significativa dels sistemes educatius estatals i subestatals d'arreu del món han tendit a moure's cap a règims de funcionament qualificables de “quasi-mercat”.

Inevitablement, els avenços en la introducció de les lògiques de mercat en el camp educatiu (en el vessant de l'oferta i en el de la demanda) han estat molt desiguals i incerts, sempre depenent del context històric i sociopolític en què han començat a penetrar. En un altre lloc (Alegre i Ferrer, 2010a), hem identificat quatre camins d'articulació bàsics, en absolut excloents els uns dels altres: 1) el finançament públic d'escoles privades; 2) els programes de xec escolar; 3) la diversificació de l'oferta pública i l'autonomia de centre, i 4) la flexibilització de l'assignació escolar per proximitat. En definitiva, val a constatar com, rere aquests avenços en la introducció de les lògiques del quasi-mercat en els règims escolars, trobem com a constant la cerca de contextos que afavoreixin l'ampliació del marge real d'elecció escolar en mans de les famílies, tot confiant en el principi de l'autoregulació com a mecanisme d'ajustament del sistema.

Finalment, en un escenari "ideal" de quasi-mercat, del costat de la demanda s'espera que les famílies competeixin entre elles en igualtat de condicions per inscriure el seu fill en un mercat obert i diferenciat d'escoles possibles, mentre que, des del costat de l'oferta s'espera que els centres competeixin entre ells (també en igualtat de condicions) per oferir una oferta educativa de qualitat, i presentar-se en el mercat amb aquesta oferta, susceptible d'atraure un major nombre d'alumnes, particularment dels alumnes que els aportin majors oportunitats de mantenir i incrementar el seu posicionament en aquest mercat. Tanmateix, la recerca empírica, nacional i internacional no deixa d'aportar evidències que l'obertura de mecanismes de quasi-mercat en l'àmbit educatiu és lluny de generar un escenari com el que s'ha acabat de dibuixar. I això es fa particularment palès quan es para atenció a les bases i als processos de la demanda escolar, és a dir, a les condicions i a les dinàmiques d'elecció de centre per part de les famílies.

Elecció escolar i desigualtats socials. Notes de recerca

A escala internacional

En l'àmbit acadèmic, determinats estudis insisteixen a atribuir tot un conjunt d'efectes beneficiosos, també en el pla de lluita contra la segregació escolar,

a l'obertura del marge real d'elecció de centre per part de les famílies, tant si s'aconsegueix a través de la participació d'escoles privades finançades públicament en la provisió d'educació (Dronkers i Robert, 2008), a través de programes de xec escolar (Clowes, 2008), a través de la promoció de l'autonomia i la diversificació escolar (Wössmann *et al.*, 2007; Milliman *et al.*, 2004) o mitjançant la ruptura amb les polítiques de zonificació (Gorard *et al.*, 2003). La seva premissa central es recolza en la creença que l'aposta per la llibertat real d'elecció amb el temps tendirà a equilibrar les composicions socials dels establiments escolars, sobretot en la mesura en què les famílies, amb independència de la seva situació econòmica i lloc de residència, es trobaran competint en igualtat de condicions per uns mateixos centres (Godwin i Kemerer, 2002). És més, alguns d'aquests autors han afirmat que si els processos de desregulació del sistema d'elecció-admissió escolar no han repercutit en alguns contextos en un decrement dels nivells d'elecció escolar ha estat, justament, perquè les reformes empreses han estat excessivament cautes (Chubb i Moe, 1990 i 1992).

Oposats a aquests plantejaments, no han estat pocs els autors que, centrant els seus estudis en diferents països i en metodologies tant quantitatives com qualitatives, han remarcat el fet que l'obertura d'aquests espais de competència en el procés d'elecció escolar, precisament en la mesura en què s'estableixen a partir de l'obtenció d'un bé escàs, tendeixen a reproduir dinàmiques significatives de segregació i "guetització" escolar (Burgess *et al.*, 2007; Cullen *et al.*, 2005; Gewirtz *et al.*, 1995; Lauder i Hughes, 1999; Waslander i Thrupp, 1995). Molt breument, la tesi subjacent és la següent: les escoles més demandades esgoten ràpidament la seva disponibilitat de places, mentre que els centres menys "atractius" (i que sovint presenten proporcions elevades d'alumnat socialment vulnerable i/o immigrant) mantenen una àmplia cartera de places vacants que són ocupades pels estudiants que bé no han aconseguit satisfer els criteris d'accés de les primeres, bé no han sabut assegurar la seva tria d'escola, bé s'incorporen al centre un cop ja s'ha iniciat el curs escolar. En aquest marc, més encara en sistemes de finançament centrats en la demanda, molts centres entren en risc de caure en el que Whitty (1997) denominà "cicles de declivi", espirals que conclouen amb el tancament del centre i que no són sinó conseqüència de les dinàmiques de

segregació a què poden abocar certes polítiques desreguladores dels processos d'elecció-admissió escolar.

Els punts de suport d'aquestes tesis poden ser, i han estat, diversos. Així, alguns dels detractors de la penetració de les lògiques de mercat en els sistemes d'elecció i admissió escolar han marcat l'accent precisament en els efectes segregadors d'aquests segons. D'aquesta manera, s'ha pogut reforçar la hipòtesi que allò que finalment acaba alimentant la segregació social i "ètnica" entre escoles, així com la polarització social del mapa escolar (processos de guetització), és la conjunció entre, d'una banda, la presència d'un ampli marge en mans de les famílies per seleccionar escola i, d'altra banda, un mínim marge en mans dels centres per seleccionar l'alumnat (Maroy, 2008). De fet, aquesta conjunció és una constant en la majoria de sistemes de quasi-mercat: allà on més llibertat d'elecció de centre hi ha més significativa és la proporció de centres amb capacitat legal i reconeguda de fixar, dins uns límits ètics establerts, els seus propis criteris i procediments d'admissió de l'alumnat (si més no, per part dels alumnes). Els centres disposen, així, d'autonomia a l'hora d'aplicar polítiques d'accés de tipus selectiu, tant en el procés ordinari d'admissió com en cas de sobredemanda; una selecció que, més o menys indirectament, fàcilment pot acabar derivant en l'exclusió del procés dels alumnes als quals s'atribueixen menys probabilitats d'aportar rèdits acadèmics al centre, processos que s'han designat com de *cream-skimming* (West, 2006; West *et al.*, 2004; Alegre, Benito i González, 2010; Goldstein i Noden, 2003).² En sengles estudis comparatius entorn dels efectes dels règims escolars sobre els nivells de segregació socioeconòmica i ètnica de diferents països i regions, Alegre i Ferrer (2010a, 2010b) arriben a una conclusió similar: a mesura que en els sistemes educatius augmenta el nombre d'escoles amb capacitat per decidir sobre els seus criteris d'admissió, augmenten també els seus nivells de segregació escolar, i aquest és un efecte que es manté significatiu més enllà del criteri concret d'admissió

.....

2. I caldria no menystenir aquí la incidència de les pràctiques d'aquelles escoles que, tot i no disposar d'autonomia formal en el camp de l'admissió escolar, desenvolupen estratègies informals i encobertes igualment selectives (per al cas català, vegeu Carbonell i Quintana, 2003).

que les escoles afirmen prioritzar (proximitat, germans al centre, expedient acadèmic de l'alumne, etc.).

Tanmateix, els sentits de la relació entre elecció escolar i segregació han estat directament abordats sense moure's de l'anàlisi del costat de la demanda. Des d'aquesta perspectiva, s'ha emfasitzat el pes que les desigualtats en el capital social, cultural i estratègic de les famílies (desigualtats associades a la seva posició en l'estructura social) tenen en la definició de les seves disposicions i pràctiques de tria escolar (Bourdieu, 1997; Bowe *et al.*, 1994; Reay, 1998). Més concretament, podríem fer referència aquí a les aportacions que demostren com són les famílies de classe mitjana les que acaben traient major profit dels marges oberts a la llibertat d'elecció. I aquí són especialment ressenyables els treballs duts a terme per Stephen Ball i Agnès Van Zanten a les ciutats de Londres i París, respectivament. No en va les seves recerques han influït en altres estudis sobre la qüestió fets en altres ciutats europees com Berlín (Noreisch, 2007), Atenes (Maloutas, 2007) o, a Espanya, Saragossa (Bernal, 2007) i Granada (Olmedo i Santa Cruz, 2008).

De manera molt resumida, tant Ball com Van Zanten conclouen que són els pares més instruïts de classe mitjana els qui principalment surten beneficiats en el camp de l'elecció escolar. Aquest fet s'explica atenent tres conjunts de factors, molt breument: major informació i grau de reflexivitat en el procés de tria, major accés a xarxes socials privilegiades i major capacitat per sufragar determinats costos de l'escolarització en certs centres (matriculació en escoles privades, costos indirectes de transport, activitats complementàries...); aquests factors s'associen, respectivament, al capital cultural, al capital social i al capital econòmic de les famílies. És cert que els dilemes morals que es plantegen a la classe mitjana a Anglaterra i França s'articulen i resolen de manera diversa en tant que interactuen de forma significativa amb unes polítiques i uns valors socials associats a l'elecció de centre força diferent segons el cas. No obstant això, sigui quin sigui el sentit i les implicacions morals de la lògica de filtratge operada, tant Ball com Van Zanten conclouen que allò que principalment motiva aquestes lògiques és la preocupació per la composició social dels centres, pels efectes que aquesta composició pot tenir en les oportunitats educatives dels fills (Ball *et al.*, 1996; Ball, 2003; Van Zanten, 2006 i 2007).

En definitiva, la confluència d'unes lògiques de filtratge i altres en la preocupació per la composició social (socioeconòmica i "ètnica") dels centres, unida a la constatació que són les famílies de classe mitjana les que acostumen a fer-se amb posicions privilegiades en el camp de l'elecció escolar,³ tot plegat no fa sinó reforçar la tesi que situa els sentits de la tria escolar com a causa i conseqüència de determinats processos de segregació escolar.

A Catalunya

Les conclusions d'un estudi recent sobre els dilemes i les estratègies familiars de tria escolar a la ciutat de Barcelona (Alegre *et al.*, 2010) situen punts d'afinitat significatius amb les evidències aportades per les recerques de Ball i Van Zanten en els casos de Londres i París, respectivament. En bona mesura, l'origen d'aquestes correspondències el trobem en el pes de les desigualtats socials que, també a casa nostra, emergeixen en els diferents moments que structuren el conjunt del procés de tria de centre, des de la significació de la tria fins als usos dels canals d'accés a la informació, des de les raons de tria i descart que prioritzen unes famílies i altres fins a les estratègies a través de les quals es tracta d'assegurar el resultat de l'elecció final.

Del conjunt d'anàlisis presentades en la recerca d'Alegre *et al.* (2010), podríem destacar un dels exercicis de síntesi que els autors elaboren per al cas de l'accés a P3. Més concretament, s'elabora aquí una tipologia amb l'objectiu d'agrupar les famílies de la mostra d'acord amb les lògiques d'elecció de centre i es prenen en consideració els factors de descart de centre que prioritzen⁴ el grau d'anticipació de la preocupació per la tria de centre (temps que fa que les famílies han començat a pensar en l'elecció escolar), el grau de coneixement dels criteris de

3. Més encara, aquest perfil de famílies no tan sols es posicionen de manera avantatjada en contextos oberts d'elecció escolar, sinó també en el marc de sistemes on l'elecció està sotmesa a una clara regulació pública (Raveaud i Van Zanten, 2007).

4. A escala general, els factors de descart amb més pes entre el conjunt de famílies són la qualitat del professorat (assenyalat pel 61% de les famílies que accedeixen a P3, i pel 57,8% de les que ho fan a l'ESO), el projecte educatiu (P3 = 59%, ESO = 54%), el perfil d'alumnes de l'escola (P3 = 51%, ESO = 0,3%) i la proximitat (P3 = 49,5%, ESO = 45,7%).

baremació de les sol·licituds de preinscripció i el coneixement de les escoles on s'obté màxima puntuació per proximitat. Els tres perfils familiars resultants d'aquest exercici són els següents:

- Perfil 1 (44% de la mostra). Principalment hi trobem famílies amb un elevat grau d'anticipació de la tria i un elevat coneixement del funcionament dels processos de preinscripció. La major part de famílies d'aquest perfil van començar a pensar en la tria d'escola abans de l'inici del curs i coneixien els criteris de puntuació i les escoles de proximitat abans que s'iniciés el procés de preinscripció. Pel que fa als factors de descart de centre, aquestes famílies comparteixen la preocupació per la composició social de les escoles i per la qualitat del professorat. En termes generals, és el perfil més instruït dels tres, amb un percentatge de famílies universitàries del 46,8%.
- Perfil 2 (39,6% de la mostra). Hi trobem famílies que, majoritàriament, han començat a pensar en la tria d'escola al llarg del curs i han conegut els criteris de puntuació i les escoles de proximitat durant el procés de preinscripció. En relació amb els factors de descart, entre les famílies d'aquest perfil hi predomina la preocupació per la proximitat i pel projecte educatiu dels centres. Es tracta del perfil educativament més heterogeni, hi són majoria les famílies amb estudis postobligatoris (39,5%).
- Perfil 3 (16,3%). En termes generals, es tracta del perfil que presenta lògiques de tria menys informades. Les famílies d'aquest perfil han començat a pensar en la tria d'escola durant el procés de tria i, arribat el moment de la preinscripció, no coneixen del tot ni els criteris de puntuació ni les escoles on s'obté màxima puntuació per proximitat. Al mateix temps, són famílies el principal (i gairebé exclusiu) motiu de descart escolar de les quals és la distància del centre a la llar. Es tracta del perfil menys instruït, hi predominen les famílies amb estudis obligatoris o inferiors (54,9%). Destaca, a més, l'elevada proporció de famílies estrangeres que el componen, per damunt de les procedents de països empobrits (un 48,6% del total).

Basant-se en aquests resultats, els autors de la recerca consideren necessari apostar per una regulació pública del principi de l'elecció escolar que, a banda d'ordenar els procediments administratius que s'han de seguir i garantir l'adequació global entre oferta i demanda, tingui com a prioritat introduir mecanismes adreçats a reduir l'ús desigual en l'exercici d'un principi que hauria d'implicar el conjunt de famílies per igual. En el terreny normatiu, doncs, s'aposta per garantir un marc regulador capaç de generar un escenari en què el conjunt de les famílies tinguin les mateixes opcions reals d'accedir a una diversitat significativa d'escoles; un marc que no obli la necessitat d'incorporar les famílies més desplaçades a les lògiques estratègiques del camp de l'elecció escolar; un marc que prevegi els diferents moments en què es diluciden els processos desiguals de participació en el camp.